L'atracció pel món clàssic: de Bizanci a Grècia i Troia (ss. XIII-XV)

Vicent Josep Escartí
Universitat de València - IIFV

Resum: Aquest article fa una ullada a la presència de referents grecs —i, també, troians— en la historiografia i en la literatura catalana medieval. No pel que fa als autors de l'antiguitat, en especial els filòsofs, que no havien arribat a desaparéixer del tot i que incrementaran la seua presència amb l'humanisme, sinó al referent geogràfic i cultural abstracte, primer, i més concret, després, quan es difondran determinats episodis de la *història* clàssica, a través de certs textos. En especial, la mitologia i el passat grec es posarà en circulació a partir de les *Històries troianes* de Guido delle Colonne i l'humanisme italià. En qualsevol cas, es passarà d'unes referències vagues i escarduseres a una moda que estava destinada a triomfar durant la segona meitat del XV, i a la qual nombrosos autors s'hi varen sumar.

Abstract: This article throws a glimpse to the presence of Greek references —and also Trojans—, in the historiography and Catalan medieval literature. Not as for the authors of the antiquity, especially philosophers, who had not disappear completely and who will increase their presence with the humanism, as to the geographical and cultural abstract, first, and then, more concrete, when some episodes of classic *history* will be spread through certain texts. In particular, the mythology and the Greek past will be in circulation from *Històries troianes* of Guido delle Colonne and Italian humanism. In any case, it will pass from some vague references to a fashion which was destined to succeed during the second half of the 15th and to that so many authors will be added.

Paraules Clau: matèria troiana; Grècia; Bizanci; literatura medieval catalana.

Key words: Epic Cycle; Greek; Byzantium; medieval Catalan literature.

1. Grècia i l'Imperi d'Orient: de Jaume I a Pere el Cerimoniós[1*]

Segurament, és ben probable que algunes de les primeres referències literàries al món grec —i al seu descendent més o menys directe, l'Imperi d'Orient o de Bizanci— que consten en la literatura catalana medieval, es puguen trobar a la *Crònica* del rei en Jaume. Són, però, meres indicacions geogràfiques, sense més, i, encara, devien ser referents certament inconcrets per als homes d'aquells anys, més enllà dels qui, per algun motiu, podien haver viatjat a aquelles terres, com ara els mercaders o algun cavaller que hi hagués anat a les croades. Almenys, això és el que podríem pensar, a primera vista.

De fet, Jaume I, al *Llibre dels Feits* ens diu com ell mateix descendia dels emperadors de Constantinoble, quan recompta el seu origen familiar, per bé que comet una errada que, potser, era del tot intencionada, per tal d'augmentar la seua dignitat i la de la seua nissaga. Així, ens indica que "nostre avi el rey don Alfós féu parlar matrimoni ab l'emperador de Constantinoble, qui havia per nom Manuel, que li donàs sa filla per muller", però tot seguit explica que aquell matrimoni no es va portar a termini perquè el rei Alfons II d'Aragó —que era també senyor de Provença— acabà casant-se amb una filla de "l'emperador de Castella", Alfons VII. Ara bé, com que els pactes entre el monarca aragonés i els bizantins estaven ja fets, mentre tot això passava, una princesa grega —Eudòxia Conmena— desembarcà a Montpeller, disposada a ser reina d'Aragó. La història és de sobres coneguda i la princesa oriental —per molt que insisteix el rei en Jaume que aquella no podia prendre per marit "si no fos rey o que fos emperador, car altre no li'n ten[y]ia"— acabà desposant-se amb el senyor de Montpeller, Guillem VIII. Amb el pacte que "si fill o filla venia, que fos concreat d'en Guillem de Muntpesller e de la filla de l'emperador, que fos senyor de Muntpesller, vivent aquell o aquella" i insisteix a remarcar —tal com li convenia, per afirmar ela seua possessió de les terres de Montpeller— que això s'havia d'acomplir "si fos hom o aytamé si fos fémina" el descendent d'Eudòxia i Guillem (Jaume I, 108-110). D'aquell matrimoni, com sabem, va nàixer Maria, mare del rei en Jaume. De manera que el nostre monarca es feia descendent directe dels emperadors de Constantinoble i, per tant, enllaçava directament amb la dignitat imperial dels emperadors de la Roma clàssica.

1 * El present treball s'insereix a l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC/IVITRA] de la Generalitat Valenciana (ISIC/012/02) i al PROMETEO II/2014/018.

Sabem, però, que la línia genealògica no era tan directa. De fet, la princesa Eudòxia no era filla de l'emperador Manuel, sinó neboda néta, filla de Joan Comnè Ducas, sebastocrator de l'imperi i, doncs, amb dret a usar el títol d'emperador (Vajay). Per altra banda, segons sembla, el 1176, Ramon de Montcada arribà a Constantinoble per tal de negociar el matrimoni de Ramon Berenguer IV, comte de Provença i germà d'Alfons II d'Aragó, amb una princesa de la família imperial. En haver heretat Alfons el feu de Provença, per mort del germà, aquest no s'hauria atrevit a desposar-se amb la princesa grega, per no enfrontar-se al poderós Frederic Barba-roja —que era enemic del bizantí—, de qui era vassall Alfons, per les possessions provençals. En canvi, Guillem de Montpeller ho podia fer sense cap problema (Mallol & Duran).

En resum, aquells contactes entre les nissagues poderoses de la Mediterrània posen de relleu que el món bizantí —grec— no quedava tan lluny, de vegades. El rei en Jaume mateix, també rebrà —i ho recorda a la seua crònica— una visita d'ambaixadors grecs. Estant a València, el rei va rebre "los tartres e altre missatge de Grècia que y havia" (Jaume I, 409). I no estarà de més recordar que el rei dels tàrtars era gendre de Miquel Paleòleg, emperador de Constantinoble, i que tots dos oferiren ajuda a Jaume I per tal de portar avant la seua croada contra els musulmans (Marcos, 39-40). Però, pel que ací ens interessa, convé remarcar com el rei anomena "Grècia" les terres de l'Imperi Bizantí.

En el cas de Bernat Desclot, val a dir que retrata —tot i que se n'ocupa poc del món bizantí— Miquel VIII com una de les víctimes de la política expansionista de Carles d'Anjou, rei de Sicília, i deixa entreveure així la possibilitat d'una aliança entre Pere el Gran, rei d'Aragó, i l'emperador dels grecs. Per a Desclot, "cuydà gasayar lo rey Karles tota la Romania e destruir los crestians grecs, mas Déus, a qui no plau erguyl ne malesa, tramés conseyl per què no poch venir a fi de son pensament" (Desclot, II: 184). Com advertia Coll i Alentorn en nota de peu de pàgina, tot comentant aquest passatge: "Carles d'Anjou intentà desviar la segona croada de sant Lluís vers l'imperi grec que Miquel Paleòleg havia arrabassat a Joan Làscaris feia pocs anys."

La posició de les terres de Bizanci feia que, en qualsevol planificació de croades del cristianisme occidental per recuperar Terra Santa, els territoris cristians d'orient hi comptassen, com bé tenia present Ramon Llull i com ho explicita en diferents llocs (Hillgarth) i, especialment, a la *Disputació dels cinc savis*, que va ser escrita a Nàpols, l'any 1294 —aprofitant el moment de l'ascensió al pontificat de Celestí V— i on

cinc savis mantenen un diàleg sobre Déu i la religió. Entre d'altres, hi apareixen tres cristians cismàtics: un grec, un nestorià i un monofisita, i el primer llibre està dedicat precisament al diàleg entre el cristià llatí i el grec (Perarnau). Hem de tenir en compte, també, que Llull arribà a viatjar a Xipre i a Armènia. Però, tot i la seua vastíssima formació, a Llull sembla que no li interessaren massa els filòsofs de l'antiguitat clàssica —que apareixen com arquetipus— i menys encara el món mitològic grec. Així, en un dels seus diàlegs, la *Declaratio Raimundi per modum dialogi edita* (1298), trobem Sòcrates com a interlocutor, però és un personatge que sols representa la raó natural, la filosofia al marge de la teologia. De fet, el que a Llull li preocupava era retornar els cristians orientals al si de l'església de Roma, tot superant les diferències doctrinals entre els uns i els altres.[2]

Serà, però, Ramon Muntaner, l'autor nostre que més dades ofereix sobre el món bizantí. I, no debades, perquè a la seua *Crònica* refereix bona part de les aventures dels almogàvers en terres d'aquell imperi, on alguns catalans i súbdits del rei d'Aragó assoliren càrrecs de relleu, generant una de les *gestes* —la cursiva és per destacar que això que s'han qualificat de *gestes* no són més que guerres, rapinyes i mort— que ha merescut una gran dedicació per part dels historiadors nostres.

Ara bé, per damunt de batalles, conquestes i enfrontaments bèl·lics en diferents indrets de l'Imperi Grec, o a més de les intrigues i la vida política cortesana de Constantinoble —que apareix explicada en diferents llocs i que reflecteix actituds i comportaments propis de les corts medievals del moment—, semblen molt més interessants, per al que ara ens ocupa, un parell de paràgrafs de Muntaner en què ell mateix, conscient potser del més que probable desconeixement del món bizantí i grec que tracta, s'entreté a donar-ne unes mínimes nocions. I així, en redactar el seu conegut passatge on exalça la gran quatitat de catalanoparlants que hi ha a la Corona d'Aragó, explica com:

> per tota la Romania, que els grecs qui són de l'emperador de Costantinoble són així mateix moltes províncies, així com de la Morea e del realme de l'Arta, e de la Blàquia e del realme de Salònic, e del realme de Macedònia e del realme del Natolí, e d'altres províncies moltes, en les quals ha aital departiment de los llenguatges com ha de catalans a aragoneses (Muntaner, I: 85).

[2] Agraesc la informació sobre Llull a l'amic i company Josep Enric Rubio, professor de la Universitat de València.

Val a dir, també, que a Muntaner no li inspiraven massa simpaties els bizantins, i així, no s'està de dir, per exemple: "E vejats grecs quines gents són..." per començar a narrar un episodi on l'autor no els deixa gens ben parats (Muntaner, II: 429) o, en una explicació molt més sucosa, poc més avall, el cronista de Peralada ens els descriu com un poble mesquí:

> sobre los grecs ha Déus tramesa tanta de pestilència, que tothom los confondria; e açò esdevé per dos pecats senyalats qui en ells regnen, ço és: l'un, que són les pus ergulloses gents del món, que no ha gents al món que ells preen res sinó ells mateixs, e res no valen; d'altra part, que han la menys caritat de llur proïsme que gents que sien e'l segle. Que con nós érem en Contastinoble, cridaven "Fam!" les gents qui fugien del Natalín per los turcs, e querien pa per amor de Déu, e jeien per los femers, e no hi havia grec negun qui los volgués res donar; e sí hi havia gran mercat de totes viandes. E los almogàvers, de pietat que n'havien, migpartien ab ells ço que devien menjar; sí que per aquesta caritat que la nostra gent feia, con en lloc hostejaven, més de dos mília pobres grecs que turcs havien desheretats, los anaven darrera, e tuit vivien ab nós. E així podets entendre Déus con ha aïrats los grecs, que diu l'eiximpli del savi que "con Déus vol mal a l'hom, la primera cosa en què el puneix és que li tol lo seny". E així los grecs han la ira de Déus sobre ells, que ells, qui res no valen, cuiden més valer que les altres gents del món; així mateix, que no hagen caritat a llur proïsme, ben par que de tots los ha Déus tolt lo seny (Muntaner, II: 431-32).

Evidentment, els bizantins, per a Muntaner, a partir d'un determinat moment, són també enemics, i així els tracta. Però, amb tot, aquest cronista és, dels historiògrafs nostres, evidentment, qui més dades ofereix —ciutats, geografia, comportaments, personatges, càrrecs, etc.— sobre el món de l'Imperi Grec. I un esment particular cal fer al fet que Ramon Muntaner referesca l'episodi del rapte d'Helena, incorporant-lo a la seua narració i, clarament, medievalitzant-lo (Muntaner, II: 447), essent, a més, aquesta, l'única vegada que el cronista de Peralada ens narra un episodi llegendari d'origen clàssic grec.

Ara bé, a pesar del que hem dit, tot el que hi hem pogut trobar, fins ara, són al·lusions més o menys concretes a la geografia, a la política, a la religió, als personatges i poc més del món grecobizantí coetani dels autors que ens han ofert alguna referència. I, a tot estirar, el ja referit episodi del rapte comés per Paris

És per això que correspondrà a Pere el Cerimoniós l'honor de ser un dels primers que haja escrit unes paraules que, més enllà d'al·ludir a la seua contemporaneïtat, fan referència a un monument arquitectònic

de l'antiguitat clàssica. Es tracta de la coneguda lloança de l'Acròpolis d'Atenes, un edifici que és considerat, però, un "Castell", encara que "sia la pus richa joya qui al mont sia, e tal que entre tots los reys de christians envides lo porien fer semblant". Aquella opinió, segurament responia a la descripció del conjunt arquitectònic que devia haver fet al rei el bisbe de Megara, que havia demanat al rei "X o XII hòmens d'armes" per guardar aquell "Castell" (Rubió i Lluch, I: 286-287).

A aquelles notícies més o menys difuses sobre l'arqueologia del passat, hauríem d'afegir, potser, determinades vulgaritzacions, resums, noticies més o menys coherents sobre el món grec i Troia que eren difoses en textos historiogràfics universalistes, com ara els que se'ns han conservat al *Libre dels reis*, escrit, segons Cingolani (2008: 9), entre 1277 i 1280, i que conté, a l'inici, alguns capítols on apreixen Júpiter i altres "reis" mitològics fabulosos i, especialment, la fundació de Troia, per enllaçar, de seguida, amb la història de Roma. Un món clàssic que descendia de les informacions del *Speculum regum*, de Goffredo da Viterbo i de Dares Frigi (Cingolani 2008: 41-43). Però, segurament, el que més interessava a aquells autors, quan se'n referien a un passat tan remot, era donar major prestigi a Roma -filla de la descendència d'Eneas, troià.

Encara un interés semblant per Troia es pot trobar en un text ja de la segona meitat del XV, com és la *Crònica i Dietari del Capellà d'Alfons el Magnànim*, de Melcior Miralles, que no s'està de dedicar un capítol sencer a parlar d'aquella ciutat asiàtica, immediatament després d'haver parlat de la fundació de Roma —"la qual ciutat és huy mare església de cristiandat"—, tot i que no lligue un capítol amb l'altre (Miralles, 115-118) i malgrat que ara, la font, siga l'arquebisbe de Toledo, Ximénez de Rada i el seu *De rebus Hispaniae*, com assenyala el seu editor, Mateu Rodrigo Lizondo (Miralles, 23), i l'autor ens desconcerte amb dades com que el troià Antenor "edificà la ciutat de Troya e enaprés edificà la ciutat de París e Lombardia e la ciutat de Pàdua". Per altra banda, en referència a l'època clàssica, ens diu com

> fon presa la dita ciutat de Troya e destroyda per los grechs, ans de l'adveniment de Jesuchrist MCC anys e aprés del començament e creació del món IIII^{m} LXXVIII anys, e fonch senyoregada e guanyada per los grechs. E durà la guera, ans que no fonch presa la dita ciutat per los grechs, X anys, VIII meses e XII jorns, hon moriren de la part dels grechs, ans que en la ciutat de Troya entrasen, DCCCLXXXVI mília hòmens, e dels troyans moriren durant aquest temps, en defenció de la dita ciutat de Troya, DCCCCLX mília hòmens, segons se conta en lurs

> històries, entre los quals, de huna part e d'altra, hi moriren XXXXVI reys (Miralles, 117).

Malgrat tot —i, especialment, malgrat l'evident medievalisme de Miralles—, entre un text i l'altre, però, havien passat moltes coses i, a nivell cultural, s'havia produït el fenomen de l'humanisme que, provinent d'Itàlia, afectaria les nostres lletres. Però, amb tot, el relat de Miralles, sobre la guerra de Troia, prou que evidenciava un interés i una difusió notable d'un tema que, certament, anava sonant cada vegada menys remot.

2. De les *Històries troianes* al *Tirant*

L'entorn de la Cancelleria Reial de Pere el Cerimoniós, com és ben sabut, va ser el focus d'introducció del primer humanisme en les lletres catalanes. Els contactes sovintejats amb Itàlia ho feien possible i, també, la presència d'homes que controlaven perfectament el llatí i que s'esforçaven per donar major dignitat a la prosa en vulgar, com ho demostra una abundosa i rica producció (Butinyà & Cortijo). El paper de les traduccions no va ser, en aquest sentit, menor. I, pel que ací ens interessa, cal destacar la versió que va realitzar Jaume Conesa de l'obra de Guido delle Colonne, *Historia destructionis Troiae*, que havia estat escrita cap al 1287 i que començà a traduir al català Conesa, el 1367. Conegut el text a partir d'aquell moment com *Històries troianes*, val a dir que l'obra de Delle Colonne recollia, des de l'òptica de Roma —descendent directa de Troia, per Eneas, com és sabut—, els suposats fets esdevinguts en la guerra de Troia, i va arribar a gaudir d'un gran èxit a Europa, on va conéixer traduccions i edicions incunables en diferents llengües. A casa nostra, també degué agradar molt els lectors del moment, com ho desmostren no sols el número de manuscrits conservats de la traducció de Conesa, sinó la influència que va tenir en textos com el *Tirant lo Blanch*, de Martorell (Wittlin).

Però, pel que ara ens importa, bastarà amb assenyalar només un parell d'aspectes remarcables. En primer lloc, l'ús sistemàtic que es fa, a la traducció de Conesa, del topònim *Grècia* per tal de definir un conjunt més o menys heterogeni de territoris on habiten els *grecs* i que es contraposen a Troia. Grècia rep, així, el significat antic, clàssic. I només en poques ocasions l'autor es veu impulsat a identificar aquell topònim amb el que era més habitual a l'edat mitjana: *Romania*. D'aquesta manera, per exemple, hi trobem "Salamènia, qui era una província e regne de les continències de Grècia o parts de Romania"

(Columpnes, 47), o se'ns precisa que "lo regne de Tessàlia, qui és en les partides de Romania", "nós, vuy, per vulgar denominació apellam Salònix" (Columpnes, 8-9). Encara, hi ha unes "ylles de Romania apellades Cíclades" (Columpnes, 97). Però són casos minoritaris. A l'obra de Guido delle Colonne, els grecs i la Grècia antiga tenen poc a veure amb l'Imperi de Bizanci. Fins al punt que quan apareix l' "imperi de Grècia" —en una sola ocasió—, equival pràcticament al poder grec, que s'acompanya de "tots los reys" (Columpnes, 114).

De major trascendència ens sembla el fet que a l'obra que traduí Jaume Conesa tant els *grecs* com els *troians*, parlen i s'expressen d'una manera *directa*. És a dir: en llegir les *Històries Troianes*, hom tenia la sensació d'estar llegint un volum historiogràfic com podia ser, posem per cas, la *Crònica* de Muntaner. Els personatges de Muntaner eren de carn i d'ossos i, per als lectors dels segles XIV i XV nostre, els qui apareixien en l'obra de Delle Colonne, també. Els herois de la Grècia clàssica esdevenien més pròxims, amb càrrecs i dignitats que eren familiars als qui llegien. Hi havia, per tant, un desig no dissimulat de veracitat i s'explicitava amb claredat al pròleg (Columpnes, 8-9). Els personatges, els relats del món clàssic arribaven, així, a un nou públic, a qui agradaven. Fins al punt que Corella, en haver de versionar episodis mitològics, no s'està d'aprofitar personatges i situacions que provenien de les *Històries troianes*, segurament servint-se de l'èxit que tenien ja entre els lectors i tal com ja vàrem assenyalar que feia Martorell, també, a l'hora d'elaborar el seu *Tirant*, on recollia bona part de les lectures favorites dels valencians del seu temps (Escartí 2011). I la moda de la mitologia sembla que venia estenent-se des de finals del XIV, arribant a ser suficientment important com perquè ja Eiximenis o Vicent Ferrer la rebutjassen, l'atacassen per considerar-la difusora del paganisme. En aquest sentit assenyalarem que Francesc Eiximenis, per exemple —com ja va explicar Martí de Riquer (II: 374)—, remarcava que al lector cristià podia llegir els clàssics "quan tracten de ciències que no són en si dolentes, però amb molta atenció de no caure en la lectura de ciències reprovades i en faules poètiques". De fet, Eiximenis considerava que, segons quines lectures, "encenen-los a carnals delits e a altres mals". Per la seua banda, Vicent Ferrer no s'està de dir que "aquells qui preïquen deuen preïcar de les pomes velles e novelles, no d'Aristòtil, Plató, Dantes, etc." (Ferrer 270). La citació, que ha estat recollida sovint, caldria completar-la, potser, amb altres on mestre Vicent no és capaç de substraure's del tot de la influència dels nous temps, en tant que de vegades no frics d'al·legar pensadors clàssics i pot

arribar a dir "se llig de Sòcrates, filòsof", "llegim de Demòcrit, filòsof" o, encara, afirma que hi ha "filòsofs antics bons e verdaders", i etc. (Ferrer, 253-258). Però, amb tot, segurament Ferrer feia el mateix que Eiximenis —i que ja va ser detectat per Riquer (II: 374)—, quan citava la tradició i les anècdotes clàssiques gregues: usava autors que sempre havien mantingut la seua vigència entre els escriptors medievals, sense innovacions de caire humanístic.

Una actitud que és ben diversa d'aquella altra que podrem detectar en Bernat Metge —com veurem tot seguit— o en Enric de Villena, el qual ja el 1417, enllestia la seua versió catalana dels *Dotze treballs d'Hèrcules*, que ell mateix traduí en castellà (Escartí 1999). Totes dues serien versions publicades a la fi del XV, com un clar símptoma de la moda *grega* a què ens referíem, i a la qual se sumaven. I això, perquè l'atracció pel món grec havia anat en augment i no costaria massa fer al·lusió ací a alguns treballs concrets. Però, bastarà, com exemple, dir que si l'aragonés Juan Fernández de Heredia havia traduït "las oraciones et arenguas de la ystoria troyana" a partir del text llatí de Guido delle Colonne (Sanz), Francesc Alegre versionaria les *Metamorfosis* d'Ovidi, que s'imprimirien a Barcelona el 1494 (Badia).

Tanmateix, és segurament Bernat Megte, amb el seu *Somni*, qui hauria respresentat un canvi d'enfocament a l'hora de mirar-se el món grec i la mitologia, des de les lletres catalanes. En aquest cas, des de l'originalitat de les lletres en català, atés que les *Històries troianes*, com hem comentat, eren més bé tan sols una traducció. Però, tots dos es troben propers en alguns aspectes, com ara la proximitat amb què mostren els personatges del món clàssic. I, el més important, pel fet que el món grec clàssic que apareix a l'obra de Metge —tot i provenir dels humanistes italians— és un món totalment *antic*, ara ja sense rastres de l'Imperi de Bizanci. Així, al *Somni* de Metge, Grècia és un regne on governa Eristeu, en temps d'Hèrcules i en veïnatge amb "Oritia, regina d'Ematzònia" (Metge, 135); els "grecs", en aparéixer, ho fan al costat de "els troians, los romans e els cartaginesos" (Metge, 120). Els nombrosos personatges de la Grècia clàssica —filòsofs, herois, governants, senyores i senyors en general, considerats en ocasions models per les seues virtuts o per les seues actuacions— que apareixen a *Lo Somni*, no cal esmentar-los tots ara, ací, però prou que donen la mesura d'aquell món antic que, a través d'una recreació com la de Metge, prenia una nova veu. I això, independentment de les fonts que usàs l'autor, majoritàriament humanistes i romanes (Butiñá 2002).

Les darreres anotacions de relleu que cal fer ara es troben en relació amb el *Curial* i amb el *Tirant*. I hem de dir que és en la primera d'aquestes novel·les on podem reseguir millor la presència del món grec clàssic. I això, malgrat que Joanot Martorell situàs bona part de les aventures del seu cavaller a terres gregues. Potser, aquest fet es deu a la circumstància que l'encara anònim autor del *Curial* manifestà una predilecció per fonts italianes com Boccaccio i Dant (Butiñá 1991; Gros; Recio). Però, també, perquè la voluntat de l'autor del *Curial* és més humanista que no la de Martorell, encara medieval en bona mesura. I així, al *Curial e Güelfa* trobem, a més de les fonts clàssiques de fa ja temps destacades per alguns investigadors (Gómez), i pel que ara ens convé remarcar, l'ús del topònim Grècia en el sentit dels territoris del món clàssic. Fins i tot, amb l'aparició de topònims menors —entre els que convé assenyalar el del Parnàs- i amb un Aquil·les, per exemple, que fou "del major regne de Grècia, flor e lum de cavalleria" (Ferrando, 305). Encara, recordaríem a tall d'exemple, algun fragment, com el que reproduïm ara ací, on el món grec clàssic de l'Antiguitat és fa ben palés:

> ¿on són aquells grans reys qui senyorejaven lo món? ¿On és Eletra, de la qual vengueren tots los reys de Troya? ¿On és Príam? ¿On són Hèctor, Paris, Tròyol, Deyfebus, Èlenus e trenta fills seus altres? ¿On és la glòria de les sues nores? ¿On és lo ducat e imperi de Agamènon? ¿On són tots los reys de Grècia? (Ferrando, 287).

La matèria de Troia, ni que fos mínimament i com a referent en molts casos, es tornava a fer present al *Curial*, traçant una clara línia de difusió d'una determinada imatge de l'antiguitat entre l'obra traduïda per Conesa i la ideada per l'anòmin autor del *Curial e Güelfa*. Més encara, com és ben sabut, perquè al Curial, l'autor ens fa aparéixer —com si d'uns personatges més de l'Antiguitat es tractàs:

> Dites e Dares, grans e molt solemnes historials e poetes. Los quals, acompanyats per aquell alt e excel·lent fill major de Príam, ço és, Hèctor, del qual ells havien escrit reverencialment, en aquell solemne consistori presentant-se, meteren en les mans a Curial dos libres, escrits en lengua grega e latina, en los quals se contenien les victòries e fets grans d'armes que Hèctor, en aquell poch temps que havia viscut, havia fets, e com havia aportats tots los reys de Àsia a ésser tributaris de Príam; e contenien, aprés, per orde seriat, la edificació e construcció de la gran Troya, e finalment totes les coses ordonadament que esde-

> vengueren fins a la sua destrucció, e encara la fi que aprés feren tots los prínceps dels grechs, segons que ho ha tret d'ells maestre Guido de Columpnis, feel relator de tots aquells fets (Ferrando, 306-307).

Pel que fa al *Tirant*, si bé, com ha destacat Perujo (26), "no és menys important la reformulació de la matèria trioana", i assenyala com "hi abunden les al·lusions directes als protagonistes de la llegenda (Hèctor, Aquil·les, Hèrcules, Paris i Helena, Jàson i Medea, Troilos, Príam, Agamèmnon, Pentesilea, etc.), a episodis croncrets com el rapte d'Helena, el judici de Paris o la presa i destrucció de la ciutat" —o, encara, la influència de Conesa en altres nivells—, allò que ens sembla ara més interessant de destacar és que la *Grècia* que mostrarà Martorell serà, de manera ben clara, la de l'Imperi Grec que tot just acabava de caure en mans turques i que ell, en un somni *social* de la cristiandat occidental i, més conretament, dels valencians del seu temps, restaurarà al cristianisme a través de les gestes del seu cavaller imaginari, que aconsegueix, així, la victòria sobre els musulmans otomans que, en la realitat, no es va operar. L'Imperi Grec de Martorell serà un món plenament medieval i *habitat* per personatges de ficció amb una alta dosi de versemblança. En el *Tirant*, en definitiva, confluiran dues línies: la del món grec que equival a la cristiandat oriental, a Bizanci, i la del món grec antic, que sols apareix amb les al·lusions a personatges i episodis que hem esmentat ara mateix.[3]

3. Un punt d'arribada: Joan Roís de Corella i la moda de Grècia i Troia

La visió que hem intentat donar ací és, en realitat, la constatació d'una evolució que ja era coneguda: el món clàssic reapareix —o apareix— amb força, a mesura que les nostres lletres s'*italianitzen* i es fan *renaixents*. Malgrat tot, no eren tampoc infreqüents les al·lusions al món Troià o de la mitologia grega entre els trobadors, i com ha recordat recentment Perujo (21). Però, per a Jaume I, Llull o els cronistes del XIV, l'Imperi Grec era un estat més. Muntaner el va transitar a bastament. Ara bé: una ullada a la presència de referents grecs —i, per extensió, troians— en la historiografia i en la literatura catalana medieval, permet veure com es passa de referents geogràfics

[3] La major part d'aquests episodis han estat estudiats, destacant-ne les fonts i els seus orígens, per part de diferents investigadors. Una bona manera per trobar aquells treballs és la seqüència de referències que aporta Albert Hauf a la seua edició anotada de l'obra de Martorell (2004), i és per això que no ens cal insistir més, ara i ací.

i polítics més o menys inconcrets, a un coneixement més pregon de la mitologia i la història dels grecs, que es posarà en circulació a partir de les *Històries troianes* de Guido delle Colonne i de l'humanisme italià. En qualsevol cas, es passarà d'unes referències sovint poc concretes, a una abundosa producció *classicitzant* —ni que siga per mostrar els models dels antiherois corellans, com s'ha proposat recentment (Cingolani 1999)—, que cal enllaçar-la amb una moda que pot veure's en altres elements artístics i plàstics de la societat valenciana de finals del XV, des de tapisos a dissenys de lletres —com ara veurem—, i que estava destinada a perviure en el segle XVI —i una bona prova d'això serien diferents passatges d'una obra com el *Cortesano*, de Lluís del Milà—, i a la que Joan Roís de Corella es va sumar. En aquest sentit cal remarcar que el 1484, a l'inventari *post-mortem* de Francesc Jeroni d'Aguilar, "doctor en cascun dret" i senyor d'Alaquàs, que poseïa un palau al carrer dels Cavallers de València i, per tant, era veí del noble Berenguer Mercader —en la casa del qual hem de suposar que es llegien els *Parlaments* de Corella—, hi trobem "un drap de raç molt bell, de la ystòria de Achil·les" (Arxiu del Reial Col·legi de Corpus Christi de València, *Protocol* de Bertomeu Çarries, núm. 20.440, amb data del 17-2-1484), és a dir, un tapís amb representacions de la guerra de Troia. Al mateix document, encara, s'hi constata el fet que la filla d'Aguilar, tenia els llençols del seu aixovar brodats amb el seu nom en "lletres gregues". Dos indicis ben clars de fins a quin punt devia haver triomfat aquella tendència, com ja hem destacat en un altre lloc (Escartí 2011). El món grec, fins i tot la seua història més *real*, la *Hystòria de Alexandre* en versió de Quint Curci Ruf traduïda en català pel valencià Lluís de Fenollet, circulava per les llibreries del moment, atés que es publicava a Barcelona, el 1481.

Però el cas de Joan Roís de Corella és, segurament, el més paradigmàtic. Si ens fixem en les seues proses profanes —que de vegades inclouen, però, alguns versos— convé remarcar que tenen com a fil conductor la preponderància de determinats temes i ambientacions mitològiques o llegendàries relacionades amb Grècia i Troia. En aquest sentit, haurem de parlar d'un primer grup on trobarem les faules de caràcter mitològic —i on podrem diferenciar un subgrup clar de quatre textos elaborats a partir del que es coneix específicament com *matèria troiana*: la *Lletra fingida que Aquil·les escriu a Polícena*, el *Raonament de Telamó i d'Ulisses en lo setge de Troia*, el *Plant dolorós de la reina Hècuba* i el *Joí de Paris*. Aquestes faules mitològiques tenen com a base fonamental el fet de ser recreacions de les notícies que de la llegenda

grecotroiana es tenia al món medieval i, en bona mesura, s'uneixen a un corrent de redescobriment i recirculació d'aquells materials que s'havia reactivat amb força amb el renaixement italià, però que mai no havia desaparegut del tot a la resta de les literatures medievals de l'Europa occidental de tradició llatina. Una reactivació on havien tingut molt a veure, com hem dit, les *Històries Troianes*, de Guido delle Colonne, de feia temps ben conegudes a València, en versió catalana, traduïdes pel ja esmentat Jaume Conesa.

En aquest primer grup, encara, caldria incloure el conegut *Parlament en casa de Berenguer Mercader*, que, tot i que sembla un obra de circumstàncies —una mena d'entreteniment per a nobles desqueferats— pels motius d'inspiració i pels temes, ben bé pot formar part d'aquest grup d'escrics de recreació llegendària. Cal advertir, però, que la lectura d'aquests textos tan *moderns* i *renaixents* fruit de la ploma de Corella, malgrat tot, fan la sensació de ser uns escrits de to clarament moralitzador: de fet, molts dels comportaments retratats per l'autor —els de les seues heroïnes de l'antiguitat clàssica especialment— fan l'efecte que volen apartar les dones de determinades temptacions o comportaments del tot reprobables des de la moral cristiana. O, en el cas de la *Lletra de Medea a Jàson*, el text mostra la concepció dels cavallers enamorats com enganyadors de les dames, fent veure, així, que Corella vestia els aspectes de l'amor d'arrel trobadoresca amb les robes de la Grècia clàssica, just a la manera com els artistes plàstics farien en intentar recrear aquell món, però, a l'inrevés: per als plàstics, els cavallers antics vestien com els medievals. I el mateix passava amb les dames. Fins que el renaixement ja del XVI arribarà a saber "vestir" de manera més adequada aquells mons antiquíssims que es redescobrien, especialment, a partir d'Itàlia. A aquest grup d'obres de Corella ens cal afegir, encara, les *Lamentacions* —recreacions amatòries afiligranades sobre episodis mitològics, amb un caràcter dissuasori per les lectores— de Biblis, de Mirra, Narcís i Tisbe, o la més treballada *Història de Leànder i Hero*.

En tots aquests casos, Corella es permet aprofitar els materials de què disposa —bé direcatment de textos provinents del món clàssic, bé a través de materials reelaborats en el primer renaixement italià— i recrea els episodis al seu gust, amb la intenció, sempre, de mostrar comportaments humans exagerats, extrems, de gran dramatisme, que segurament eren del gust dels lectors i oïdors del moment, i per als quals venia molt bé l'estil ampulós i declamatori que practicava Corella.

Per una altra banda, en l'obra corellana també podríem parlar d'un segon grup clarament *moralitzant* i d'inspiració més o menys clàssica, però sense el vernís ni l'ambientació clarament *antiga*. Vindria constituït pel *Debat epistolar entre el Príncep de Viana* i el nostre autor, del 1458-1459, i la *Lletra consolatòria*; i, per un altre costat, pel *Triümfo de les dones* i la *Lletra d'Honestat*, que semblen una mica més tardanes. En aquest cas, tot i els passatges més o menys captivadors, l'obra de Corella fa una sensació més escolàstica, menys viva. És a dir: sembla més un exercici d'escriptor que no una vertadera expressió literària viscuda, sentida o desitjada. Tanmateix, val a dir, pel que ací ens interessa, que en les proses de caràcter moralitzador sempre hi trobarem abundància de referències clàssiques, com ja s'ha destacat sovint.[4]

Però, per damunt de determinats aspectes que podríem assenyalar en alguns casos, allò que més —potser— crida l'atenció és veure com Corella, en posar en escena els personatges de la miltologia grega i la llegenda troiana, els fa actuar d'una manera tan *natural* que semblen *reals*. En un sentit figurat —i si se'ns permet la contradicció—: mentre pel seu llenguatge afectat, els personatges de Corella fan l'efecte d'estar declamant uns papers memoritzats i, de vegades, poc sentits, per una altra banda les enamorades i els enamorats d'aquest autor són capaços de transmetre la sensació de versemblança, atés que els raonaments i les situacions exposades semblen ser, a la fi, *medievals*, és a dir, contemporànies de l'autor, actualitzant, així, el món grec, als gustos de la fi del segle XV.

A tall d'epígon —i tot i que ja influenciat sense dubte per la tradició castellana de la *materia troyana*— ens caldria esmentar ací el cas de Lluís del Milà, el qual representaria, en certa forma, un punt a banda en la manera en què el món grec i troià també farà part de les nostres lletres, perquè ara la llengua emprada serà el castellà. Tanmateix, potser per "herencia" corellana, al *Cortesano* de Milà, els grecs i els troians transiten també amb la més absoluta naturalitat, adaptant-se fins al punt que les "gestes" provinents d'aquell món llegendari es veuran reduïdes, fins i tot, a simples representacions parateatrals, amb diàlegs i danses, com podem veure en la "máscara de Malfaràs, de los griegos y troyanos" que a la cort dels ducs de Calàbria es va dur

[4] Pel que fa a la bibliografia sobre la influència clàssica en Corella —i sobre aquest autor en general—, ens remetem al nostre pròleg a l'*Obra completa* de l'autor de recentíssima aparició (Corella).

a terme (Milà, 414 i ss.), organitzada suposadament pel ja esmentat patge Malfaràs, a la "Sexta jornada" del *Cortesano*.

Evidentment, aquest recorregut per algunes de les principals obres de la literatura medieval en català no és, ni pretén ser-ho, exhaustiu. Hem volgut traçar, tan sols, unes línies que, en ser perfilades, s'enriquiran amb més testimonis i, sense dubte, ampliaran una visió com aquesta que, per força, ha estat necessàriament sintètica.

Obres citades

Badia, Lola. "Per la presència d'Ovidi a l'Edat mitjana catalana amb notes sobre les traduccions de les *Heroides* i de les *Metamorfosis* al vulgar." *Studia in honorem M. de Riquer*. Barcelona: Qua-derns Crema, 1986. vol. I, 79-109.

Butiñá, Julia. "Boccaccio y Dante en el *Curial e Güelfa*." *Epos. Revista de Filología* 7 (1991): 259-273.

---. *En los orígenes del Humanismo: Bernat Metge*. Madrid: UNED, 2002.

Butinyà, Julia & Cortijo, Antonio, eds. *L'humanisme a la Corona d'Aragó (en el context hispànic i europeu)*, Potomac: Scripta Humanistica Publishing International, 2011.

Cingolani, Stefano M. "Anticavalleria com anticlassicisme a l'obra de Joan Roís de Corella", dins Vicent Martines, ed. *Estudis sobre Joan Roís de Corella*, Alcoi: Marfil, 1999. 107-23.

---. ed. *Llibre dels reis*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2008.

Columpnes, Guiu de. *Històries troyanes*. Ed. Ramon Miquel i Planas. Barcelona: Biblioteca Catalana, 1916.

Desclot, Bernat. *Crònica*. Ed. Miquel Coll i Alentorn. Barcelona: Barcino, 1949-1951. 5 vols.

Escartí, Vicent Josep. "Breve noticia y transcripción de la edición de 1483 de *Los doze trabajos de Hércules* de don Enrique de Villena," *Bibliofilia antigua*, III (1999): 147-93.

---. "Conexiones e interferencias en la literatura valenciana del siglo XV", *e-Spania. Revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes*, 11, (2011) <http://e-spania.revues.org/20384>; <DOI: 10.4000/e-spania.20384>.

Ferrando, Antoni, ed. *Curial e Güelfa*, Tolosa: Anacharsis, 2007.

Ferrer, Vicent. *Sermons*. Ed. Vicent J. Escartí, València: Institució Alfons el Magnànim, 2013.

Ferrer i Mallol, T. & Duran i Duelt, D. "Una ambaixada catalana a Constantinoble el 1176 i el matrimoni de a princesa Eudòxia," *Anuario de Estudios Medievales* 30/2 (2000): 963-977.

Gómez Font, Xavier. "*Curial e Güelfa*: Petges mitològiques," *Capletra*, 3 (1988): 43-68.

Gros Lladós, Sònia. "Sobre la presència de Boccaccio en en el *Curial e Güelfa*: la *novella* X.8," *Scripta* 1/2 (2013): 192-212. <DOI: 10.7203/SCRIPTA.2.3091>.

Hillgarth, J. N. *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

Jaume I. *Llibre dels feits*. Ed. Antoni Ferrando & Vicent J. Escartí. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010.

Marcos, E. "Els catalans i l'Imperi Bizantí," Coord. M. T. Ferrer i Mallol. *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'Edat Mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003. 23-78.

Martorell, Joanot. *Tirant lo Blanch*. Ed. Albert Hauf. València: Tirant lo Blanc, 2004.

Metge, Bernat. *Lo somni*. Ed. Josep M. de Casacuberta. Intr. L. Nicolau d'Olwer, Barcelona: Barcino, 1925.

Milà, Lluís del. *El Cortesano*. Ed. Vicent J. Escartí. València: Institució Alfons el Magnànim, 2010.

Miralles, Melcior. *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. Ed. Mateu Rodrigo Lizondo. València: Publicacions de la Universitat de València, 2011.

Muntaner, Ramon. *Crònica*. Ed. Vicent J. Escartí. València: Ins-titució Alfons el Magnànim, 1999. 2 vols.

Perarnau i Espelt, Josep. "La *Disputació dels cinc savis de Ramon Llull*. Estudi i edició del text català," *Arxius de Textos Catalans Antics* 5 (1996): 7-229.

Perujo, Joan Maria. "Difusió de motius de la llegenda de Troia: traducció i Reinterpretació," Eds. Roger Friedlein i Sebastian Neumeister. *Vestigia fabularum. La mitologia antiga a les literatures catalana i castellana entre l'edat mitjana i la moderna*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004. 13-29.

Perujo, Joan Maria. "Les *Històries troianes* que seduïren Joanot Martorell," dins Eduard Mira, ed. *Joanot Martorell i la tardor de la cavalleria*, València, Generalitat Valenciana, 2011. 160-175.

Recio, Roxana. "Autor y lector en la traducción catalana del *Decamerón* de Boccaccio: análisis de una asimilación," *Scripta* 1/2 (2013): 192-212. <DOI: 10.7203/SCRIPTA.2.3095>.

Riquer, Martí de. *Història de la Literatura Catalana*, vol. II, Barelona: Ariel, 1964.

Roís de Corella, Joan. *Obra Completa*. Ed. Vicent J. Escartí. València: Institució Alfons el Magnànim, 2013.

Rubió i Lluch, Antoni. *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908.

Sanz Julián, María "Las rúbricas en la crónica Troyana de Juan Fernández de Heredia," dins S. Fortuño Llorens & T. Martínez Romero, eds. *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, vol. III, 1999. 385-96.

Vajay, S. de. "Eudoquía Comnena, abuela bizantina de Jaime el Conquistador," dins *Jaime I y su época, X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1980. 611-631.

Wittlin, Curt J. "La influència lingüística de la traducció catalana de les *Històries Troianes* sobre el *Tirant lo Blanc*," *Segon Congrès Internacional de la Llengua Catalana*. València: Institut de Filologia Valenciana, 1989. 751-57.